

Odpoověď na článek „Pokřivené zrcadlo Adina Ljuci“

Adin Ljuca

V předposledním čísle časopisu *Aluze* (2/2011) vyšel text „Pokřivené zrcadlo Adina Ljuci“, ve kterém Matěj Martinčák provádí textovou analýzu mého článku „Český guláš o bosenském maglajzu. Reflexe Bosny a Hercegoviny v českém akademickém prostředí 1992–2008“.

Martinčák píše s nadhledem, sebestiště. Po prvním, zběžném čtení může jeho kritická reakce působit věcně a seriózně. Podívejme se však, jak by vypadala textová analýza Martinčákovy textové analýzy.

První námitka Matěje Martinčáka

„Můj příspěvek směřuje k rozboru samotného Ljucova článku, k odkrytí způsobu, jakým přistupuje k původním českým textům.“

Jedním ze základních úskalí Ljucova článku je kritérium výběru textů z české balkanistiky, na nichž se pokouší svá dalekosáhlá tvrzení dokládat. Z velkého množství článků a monografií vybírá ty, které alespoň zdánlivě konvenují jeho záměru, a ostatní, byť se k danému tématu vztahovaly bezprostředněji, prostě ignoruje.¹

Na konci své textové analýzy Martinčák doporučuje seznam původních monografií, které jsem zřejmě měl a musel pochválit. Pět z těchto textů podepsal Jan Pelikán: *Dějiny jihoslovanských zemí (1998)*, *Dějiny Srbska (2005)*, *Dějiny Jugoslávie (1918–1991) (1994)*, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958 (2001)*, *Jugoslávie a pražské jaro (2008)*.

Téhož autora jsem ovšem neignoroval, a citoval jsem ho z více zdrojů.² Jak je vidět, jsou mezi nimi i první dva texty z Martinčákovy seznamu. Brožurka *Dějiny Jugoslávie* z roku 1994 byla o několik let později v podstatě nahrazena velkou syntézou *Dějiny jihoslovanských zemí*, kterou jsem citoval, zatímco poslední dvě knihy nezapadají do tematického okruhu mého článku, kterým je reflexe Bosny a Hercegoviny v českém akademickém prostředí v letech 1992–2008.

V Martinčákově seznamu je dále publikace *Černá Hora (2007)* Františka Šístka, o které jsem se ve svém článku sice nezmínil, v recenzi z 10. listopadu 2007 jsem se však o ní vyjádřil velmi kladně. Ve svém výčtu Martinčák zapomíná na *Dějiny Albánie*, vynikající práci Pavla Hradečného. Ani o této knize jsem se z tematických důvodů v „Guláši“ nezmiňoval, kladně jsem o ní však referoval na jiném místě.³

Druhá námitka

„I když pomineme výběr textů, to, co již omluvu nesnese, je Ljucův způsob práce s citacemi, které jsou z kontextu vyjímány mnohdy záměrně zkreslujícím způsobem.“

„První problém, který nám autor představuje, je užívání výrazu Muslim/Bosňák.“

V kapitole „Terminologický guláš“ je všechno přesně zdůvodněno v dostatečném počtu příkladů. Na žádném místě nekritizují stanovené normy v používání terminů muslim/Muslim a Bosňák – jen

jsem se ptal, proč se ta pravidla nedodržují alespoň v akademickém prostředí.

„Asi proto [Ljuca] zvolil jako ilustraci svého tvrzení publicistický článek Jana Pelikána z dávného roku 1996.“

Takže za všechno zase může způsob, jakým já vybírám texty, nikoliv nedbalost jejich autorů. Místo abych vybíral citace, v nichž citování historikové termíny používají správně, záměrně vyhledávám texty, ve kterých je používají nesprávně.

Za prvé, nebyl to jen tak nějaký „publicistický článek“,⁴ jak nám Martinčák sugereje. Šlo o delší polemický text, ve kterém Pelikán mimo jiné poměrně obsáhle kritizoval tehdejšího prezidenta ČR, což se asi nedělá „jen tak“. Za druhé, příklady jak správného, tak špatného používání tohoto, jakož i jiných termínů jsem uváděl ze tří periodik a dvou monografií.⁵

Další příklady se dají snadno vyhledat, dokonce i sám Martinčák upozorňuje na jeden příklad, který nepřevzal z mého článku. Tak se na něj podívejme.

Dvojitý měřítko Martinčáka

Poté, co celou kapitolu z mého článku („**Terminologický guláš**“) zavrhl jako bezcennou, píše o Ivanu Dorovském:

„Pokud někdo opakovaně překládá název monografie M. Rizviće *Panorama bošnjačke književnosti* jako *Panorama bosenské literatury*, případně je schopen napsat tvrzení ‚počátkem 70. let 20. století byl bosenský lid uznán jako samostatný národ‘, pak to indikuje spíše nedostatečné znalosti bosenských reálií než zlý úmysl. Být na Ljucově místě, tak si po zjištění, že bosenskou literaturu Dorovský vynechal ze své knihy o recepci literatury jižních Slovanů, spíše oddechne, než abych se rozčiloval.“

Tady se mnou Martinčák zdánlivě souhlasí, a navíc tento příklad špatného překladu sám vyhledal. Když chyby stejného druhu a na stejné úrovni dělá Pelikán, má pro něho Martinčák vždycky nějaké alibi („**Bosňácko-chorvatská federace**“ překládá jako „muslimsko-chorvatská federace“, užívá dokonce termín „Bošňaci“ atd.). Podle jaké logiky prof. PhDr. Dorovský, DrSc. nemá právo na chyby, zatímco doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc. je má? Že by chtěl Martinčák obětovat Dorovského, aby jeho obhajoba Pelikána získala na váze?

Třetí námitka

„Adin Ljuca ve své studii neuvádí jedinou pozitivní zmínku o české balkanistice...“

Negativně hodnotím: Jana Pelikána, Miroslava Tejchmana, Ladislava Hladkého a Ivana Dorovského. V kladném smyslu se zmiňuji o: Ladislavu Hladkém, Janu Urbanovi, Filipu Tesařovi, Ctiboru Nečasovi, Zdeňku Uherekovi, Milanu Hlavačkovi, Janě Orlikové, Petru Šemberovi, Františku Šístkovi atd. Tady je ale trochu problém, že ne všichni jmenovaní jsou „balkanisté“ v pravém slova smyslu.

Martinčák jednoznačně tvrdí že, „Adin Ljuca ve své studii neuvádí jedinou pozitivní zmínku o české balkanistice“ navzdory tomu, že celá třetí kapitola je pochvalou české balkanistice, což je, domnívám se, hned od jejího počátku **jasné**: „Ve výzkumu určitých aspektů kulturních dějin česko-bosenských vztahů bylo od roku 1992 uskutečněno několik významných projektů a vydány některé přínosné práce.“ A tak dále.

Čtvrtá námitka

„...vytváří tak generalizující pojem ‚českého historika‘, který do sebe absorbuje všechny záporné vlastnosti, které Ljuca z českých textů vyčetl.“

Když Hladký syntézu *Dějiny jihoslovenských zemí* označí za „vrchol dosavadní práce českých historiků“, rozumím tomu tak, že ji vnímá jako „vrchol dosavadní práce české historické balkanistiky“ a ne české historiografie jako takové.

Když ve svém článku v kapitole nazvané „Historická balkanistika“ použiji kolektivní označení „čeští balkanisté“ nebo „historikové“, musí být jasné, že nemyslím medievalisty nebo byzantology ani „českého historika“ jako takového, ale jmenované historiky (nebo historiky z akademické půdy, kteří se v daném období vyjadřovali o situaci v Bosně).

Přesto uznávám, že by můj článek vyzněl efektivněji, kdybych užíval méně kolektivních označení. Nesouhlasím ale s tím, že ve své práci neustále zevšeobecňuji. Myslím, že počet uvedených příkladů je dostačující – k tomu, aby člověk pochopil, jakou chuť má moře, stačí jeden lok, nemusí vypít celý oceán.

Pátá námitka aneb opět totéž

„Ljuca ve své práci konstruuje jakýsi monolit českého historika balkanisty...“

Něco jako monolit českého historika balkanisty konstruuji často sami uvedení historikové. Kromě mého článku, ve kterém jsem se pokusil o určité shrnutí práce historiků balkanistů, se snažili výsledky své práce zhodnotit také někteří historikové samotní.⁶ Kdyby bývali udělali svoji práci korektně, můj článek nemusel nikdy vzniknout. Jakýkoli náznak kritického přístupu bychom u nich hledali marně. Jinak řečeno, oni sami ji prezentují jako jeden obdivuhodný monolitický celek. Jak napsal Miroslav Tejchman: „V devadesátých letech se prezentovali čeští historikové-balkanisté na odborném poli velmi důstojně. [...] uvedených úkolů se česká historiografie zhostila s úspěchem [...]“. Čeští balkanisté se snaží, stejně jako Martinčák, kvalitu historické balkanistiky doložit seznamem publikovaných děl, nikoli už její analýzou. Kdyby si někdo dal tu práci a udělal komparativní analýzu jejich článků a mého článku, vyšlo by teprve najevo, kdo tady „konstruuje jakýsi monolit“ a kdo ho kritizuje.

Je velmi zajímavé, že neexistuje ani náznak polemiky či obyčejné neshody v rámci české historické balkanistiky (ani pokud jde o takové „maličkosti“, jakými jsou zločiny proti lidskosti), naopak pokaždé když někdo jiný přišel s odlišnou interpretací válek v bývalé Jugoslávii, Pelikán ho suverénně, sebejistě a agresivně „smetl“. Stačí se podívat na tituly jeho článků: „Válka, o které se dozvíte jen něco“ (ke knize Jana Urbana), „Manipulace Dušana Karpatského“, „Václav Havel dále bloudí balkánským labyrintem“, „Neporozumění válce v Bosně (reakce na knihu E. Vulliamyho *Údobí pekla. Porozumění válce v Bosně*)“.

Šestá námitka

„Že četnické hnutí bylo nekomunistické, o tom snad není třeba vést debaty, prozápadní znamená, že počítalo s pomocí západních spojenců. Ani v jednom případě nejde v Pelikánově textu o nějaké axiologické soudy typu nekomunistický, prozápadní = dobrý, demokratický, apod. Přechťme si, co o četnicích Pelikán v této studii píše: „Tato tzv. četnická rezistence (...) měla výrazně srbský nacionalistický charakter. Její vůdci důsledně usilovali o obnovení srbské dominance v Jugoslávii. Ozbrojené akce zaměřovali nejen proti oku-

pační správě a nepřátelským armádám, ale také proti civilnímu obyvatelstvu albánské, muslimské a v menší míře i maďarské národnosti.“

Dokonce ani tato Pelikánova citace, kterou Martinčák vybral za účelem své obhajoby, není správná. Není totiž pravda, že příslušníci četnického hnutí „[o]zbrojené akce zaměřovali nejen [což asi znamená *především* – pozn. A. L.] proti okupační správě a nepřátelským armádám, ale také...“. Pravdou je, že četníci zaměřovali své ozbrojené akce nejen proti civilnímu obyvatelstvu albánské, muslimské a v menší míře i maďarské národnosti, ale – spolu s okupanty a často pod jejich přírodním velením – také i proti partizánskému hnutí.

„Že četnické hnutí bylo nekomunistické, o tom snad není třeba vést debaty“, píše Martinčák – přestože se nikdo nesnažil něco takového tvrdit. Ale když už se o tom zmiňuje, tak bych rád podotknul, že správnější by bylo označit je za „antikomunistickou rezistenci“. Mne spíše zajímá, jak je možné, že historik, specialista na současné dějiny Balkánu, který učí na FF UK, napíše: „Vuk Drašković cílevědomě navazoval na velkosrbské antichorvatské a antimuslimské tradice četnické protifašistické rezistence z období druhé světové války.“⁷ Jak může napsat „četnické protifašistické rezistence“, když je všeobecně známo, že četníci spolupracovali s okupanty?! Kromě toho, „protifašistický“ by v pravém slova smyslu znamenalo, že museli bojovat proti italským fašistům, což je ale velmi daleko od pravdy, neboť právě s nimi četníci velmi úzce spolupracovali. Tuto námitku bych uzavřel Martinčákovými slovy: „O nějaké rehabilitaci či reinterpretaci četnického hnutí tedy nemůže být ani řeč.“

Sedmá námitka

Ve svém článku jsem napsal: „V interpretaci rozpadu Jugoslávie a nedávných srbských dějin, jak je prezentuje rozsáhlá kolektivní syntéza *Dějiny Srbska*, nenajdeme zmínky o zločinech proti lidskosti, Haagském tribunálu, genocidě, která vyvrcholila srebrenickým masakrem, ani o autentické srbské opozici vůči válce, o činnosti bělehradského fondu pro lidská práva nebo Nataši Kandićové.“

Martinčák tu větu komentuje následovně:

„Kdo tuto kapitolu přečte, *zmínky* o zločinech proti lidskosti najde, třeba v odstavci o zničení Vukovaru: ‚V průběhu bojů povraždili příslušníci jugoslávské armády a paravojenských milicí mnoho chorvatských civilistů.‘, případně o autentické opozici proti válce: ‚Opozici, která neměla skutečně nic společného s nacionalismem, tvořily malé skupiny intelektuálů kolem Helsinského výboru a kolem tzv. Bělehradského kruhu.‘, o Srebrenici: ‚V létě 1995 armáda bosenských Srbů dobyla město Srebrenica a vyvraždila zde několik tisíc muslimských mužů.‘ i o Haagském tribunálu: ‚Djindjić nakonec přes Koštunicův nesouhlas prosadil Miloševićovo zatčení a poté i jeho vydání haagskému tribunálu.‘ Rozhodně si nemyslím, že by kapitola ‚Třetí Jugoslávie‘ z pera M. Tejchmana byla chloubovou české balkanistiky, ovšem pokud je cílem odhalit nepřesnosti či tendenčnost, bylo by zapotřebí přesnějšího věcného a stylistického rozboru této kapitoly, a nikoliv uvedení několika tvrzení, která jsou takto lehce vyvratitelná.“

Nevím, proč dal Martinčák slovo „zmínky“ do kurzivy, když právě kromě výše uvedených, žádné jiné v kapitole nenajdeme. Že by pro knihu o 670 stranách pojednávající o zločinech proti lidskosti stačily větičky typu: „V průběhu bojů povraždili příslušníci jugoslávské armády a paravojenských milicí mnoho chorvatských civilistů.“ a „V létě 1995 armáda bosenských Srbů dobyla město Srebrenica a vyvraždila zde několik tisíc muslimských mužů.“ Takto povrchně, bez bližší analýzy a vysvětlení? Tak to tedy ne: není to dostatečné, ať už jde o *vědecký diskurz*, či o ob-
sah.

To, co napsal Tejchman o srbské *opozici* v rozsáhlých *Dějínách Srbska*, je natolik krátké, že to zde můžeme ocitovat celé:

„Opozici, která neměla skutečně nic společného s nacionalismem, tvořily malé skupiny intelektuálů kolem Helsinského výboru a kolem tzv. Bělehradského kruhu. Patřili k nim i bývala stranická funkcionářka Latinka Perovićová, Milovan Djilas a svým způsobem i Koča Popović. Naprostá většina srbské společnosti však tyto lidi – z nichž mnozí se bezvýhradně orientovali na Západ, především na USA – považovala za zrádce národa. A nepřijala je ani srbská opozice, a to ani tehdy, když se v roce 2000 dostala k moci.“⁸

Za prvé, nelze tvrdit, že by Srbové právě Milovana Djilase a Koču Popoviće všeo-

becně považovali za „zrádce národa“. Nevím, proč si autor vzpomněl zrovna na tyto veterány druhé světové války, kteří sice veřejně projevovali nesouhlas s agresivní politikou Miloševićova režimu, ale vzhledem ke svému vysokému věku již tehdy do dění příliš nezasáhli, navíc v první polovině 90. let oba zemřeli (Koča Popović v roce 1992, Djilas v roce 1995). Miroslav Tejchman asi nikoho mladšího neznal.

A za druhé, pokud se dobře dívám, Tejchman píše: „Opozici, která neměla skutečně nic společného s nacionalismem... nepřijala [je] ani srbská opozice...“ Něco tady nehraje! Ale co? Z tohoto krátkého fragmentu to nelze dobře poznat, ale třeba v článku Jana Pelikána „Lesk a bída srbské opozice“⁹ je to už vidět lépe. Problém tkví v tom, že se nám coby opozice podstrkuje něco, co opozicí není, a o skutečné opozici se v podstatě vůbec nemluví (ovšem pokud termín opozice chápeme tak, jak ho vysvětluje slovník cizích slov: „protiklad; odporování něčemu; politické subjekty vystupující proti převládající většině.“).

Osmá námitka

„Další Ljučovy poznámky o značném zmatku v terminologii u Dorovského už jsou na místě, neboť je skutečně zarážející, jak nepřesně a zmatečně prof. Dorovský užívá pojmy jako bosenský, islámský apod. Zatímco Ljuca se domnívá, že se jedná o ‚manipulaci‘, a nikoliv ‚prostou neznalost‘, osobně bych se přikláněl spíše ke druhé variantě.“

Mohu souhlasit s Martinčákem, že v některých případech jde o „prostou neznalost“, ale „prostá neznalost“ není zrovna nejlepší omluvou pro nějakého prof. PhDr. Balkanologa, DrSc. Svou obhajobu vícekrát zakládá v podobném stylu:

„Asi proto zvolil jako ilustraci svého tvrzení publicistický článek Jana Pelikána z dávného roku 1996.“

„Typické je, že Ljuca při komentování toho, jak čeští historici ‚konstruuji‘ události II. světové války, nesáhne po knihách, které se tomuto tématu skutečně věnují, ale vybere krátkou monografii *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii*.“

Chce mi tím snad Martinčák říci, že to nebyla seriózní vědecká práce, ale pouhý „publicistický článek z dávného roku 1996“; že v druhém případě to nebyla kniha, která „se tomuto tématu skutečně vě-

nuje“, ale „krátká monografie“; že to nebyla „manipulace“, ale „prostá neznalost“?!

Takových a podobných námitek vůči mému článku má Martinčák dost k tomu, aby mu to stačilo „na útlou knížku“. Ale podle jeho logiky je i můj „Guláš“ jen obyčejný článek, za který nenesu žádnou zodpovědnost. A u slova **zodpovědnost** by bylo dobré se zastavit a zamyslet.

Martinčákův závěr

Na konci textové analýzy mého článku, na kterou bohužel neměl dostatek prostoru (jen o něco více než 21 normostran), a poté, co pro mne vyjádřil pochopení („Lze pochopit frustraci obyvatele Bosny, přímého účastníka bosenského kataklyzmatu...“), vyvozuje svůj závěr:

„Po přečtení celé studie se nemohu ubránit přesvědčení, že se u Ljuci jedná o zkratkovité uvažování v dimenzích: pokud se někdo zmíní negativně o Bosňácích, Bosně nebo si dovolí problematizovat jakýkoli děj z bosenské historie, musí být automaticky antibosňácký a promiloševičovský.“

Jinými slovy jsem podle něho (frustrovaný) bosňácký nacionalista¹⁰ a mé námítky nemohou být brány vážně. Vracíme se tak zpátky k podstatě problému, který 13. října 1995 několika jednoduchými větami popsal Václav Havel ve svém projevu na závěr Měsíce Bosny a Hercegoviny. Tehdejší český prezident viděl příčinu neúspěchu „několikaleté dobře míněné a velmi intenzivní práce všech vyjednávačů“ v tom, „že vyjednávači, respektive ti, kteří je vyjednáváním pověřili, přijali koncepci *z nepřátelených stran*, to jest hašteřivých národů, tedy etnickou interpretaci konfliktu, a že se snažili proto konflikt urovnat opět etnicky, totiž nalezením spravedlivé

etnické hranice, osvojili si vlastně bezděky zruďnou ideologii těch, kteří celý konflikt rozpoutali, a tím opustili přesně ty civilizační hodnoty, které bylo jejich povinností bránit. Prokázali tím, že nepochopili, oč vlastně jde.“¹¹ To, co jsem kritizoval, byla především ona čistě etnická interpretace konfliktu. Do stejného modelu se nás svojí textovou analýzou znova snaží dostat Martinčák: *česká historiografie vs. jeden frustrovaný bosňák*.

Nemluvil jsem ovšem v relacích „pro-bosňácký – antibosňácký“, ale upozorňoval jsem, že primordialistické teorie nemohou objasnit společenskou změnu, jelikož vnímají národy a etnické skupiny spíše jako statické, izolované a homogenní celky. Pokud někdo používá primordialistický způsob¹² interpretování rozpadu bývalé Jugoslávie na české akademické půdě, pak je spíše, když už, antičeský, jelikož tento způsob uvažování přenáší na české studenty. Odmítám interpretace „historických událostí“ (zločinů proti lidskosti), podle kterých „není nevinných“.¹³ Odmítám bagatelizaci mezinárodního soudu, protože jen pokud pojmenujeme konkrétní zločince, mohou se přestat satanizovat národy. Ani náhodou nevnímám všechno jako „kříšťálově jasné“, jak tvrdí Martinčák, ale jestliže jde o zločiny proti lidskosti, má být jasné, kdo je oběť a kdo zločinec.

To, co předvedl Martinčák, je známý způsob, jak celý problém zlikvidovat. Jenomže tady nejde o cvičení ze stylistiky. Nesmíme dovolit, aby celý problém byl odsunut výhradně na úroveň stylistiky, aby se na konci zapomnělo, od čeho se vůbec začalo a co se skrývá za analyzovanými texty.¹⁴ Je úplně jedno, jestli to jsou „pouhé“ publicistické články, nebo vědecké práce – zodpovědnost autorů zůstává stejná!

Poznámky:

¹ Citace z Martinčákova článku jsou uváděny bez udání čísla strany.

² *Dějiny jihoslovanských zemí* (1998), *Dějiny Srbska* (2005), *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii: Geneze – vývoj – perspektivy* (1997), „Válka, o které se dozvíte jen něco“ (*Listy* 26, 1996, č. 6, s. 81–86.), *Obráz jugoslávské krize v roce 1991 na stránkách Mladé Fronty Dnes a Občanského (Českého) deníku* (1996).

³ Adin Ljuca, minirecenze knihy Pavel Hradečný, Ladislav Hladký: *Dějiny Albánie*, A2, 2008, č. 23, dostupné online: <http://www.advojka.cz/archiv/2008/23/minirecenze> [cit. 6. 8. 2012].

⁴ Pokud by se Martinčák podíval na webovou stránku FF UK na Seznam publikační činnosti Jana Pelikána (dostupné online: <http://usd2.ff.cuni.cz/nejnov/pelikan-biblio.php>, cit. 6. 8. 2012), zjistil by, že publicistika hraje důležitou roli v jeho kariéře. Seznam uvádí 104 publicistických článků.

⁵ Jan Pelikán, *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii: Geneze – vývoj – perspektivy*, Praha, Karolinum 1997, s. 75; Ivan Dorovský, *Slovanské meziliterární shody a rozdíly*, Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 108 a 109.

- 6** Ladislav Hladký, „Česka historiografija o BiH (1980–1998)“, in: *Prilozi: Referati sa međunarodnog naučnog skupa „Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980.–1998.“ održanog 4. i 5. novembra 1999. godine*. Sarajevo – Institut za istoriju. *Prilozi* 29, 2000, s. 275–280. Miroslav Tejchman, „Česká historiografie (1991–2000)“, in: *České a slovenské odborné práce o jihovýchodní Evropě: Bibliografie za léta 1991–2000*, Brno, Ústav slavistiky FFMU – Historický ústav Akademie věd České republiky 2003. Ladislav Hladký, „Bosenská otázka a historiografie“, in: *Slavista s duší básníka*, Brno, Společnost přátel jižních Slovanů 2005, s. 160–175.
- 7** Jan Pelikán, „Lesk a bída srbské opozice“, *Nová Přítomnost*, 1997, č. 3, s. 23.
- 8** *Dějiny Srbska*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004. s. 532.
- 9** Jan Pelikán, „Lesk a bída srbské opozice“, s. 22–23.
- 10** Že by podle této logiky Raymond Rehniger, který „ještě v dávném roce 1996“ upozorňoval na manipulace Pelikána, byl frustrovaným sarajevským Židem?
- 11** „Projev prezidenta republiky Václava Havla na závěr Měsíce Bosny a Hercegoviny Praha, 13. října 1995“, dostupné online: http://archive.vaclavhavel-library.org/kvh_search/itemDetail.jsp?id=1038 [cit. 6. 8. 2012]. Ale nevím, nakolik je moudré odvolávat se na tento proslov, jestliže Jan Pelikán „ještě v dávném roce 1996“ upozorňoval – ač se tomu nechce věřit –, že Václav Havel má „vzácný smysl pragmaticky přizpůsobovat témata svých projevů a prohlášení na ochranu lidských práv aktuálním potřebám politiky velmocí“. Jan Pelikán, „Válka, o které se dozvíte jen něco“, s. 84.
- 12** Jak píše Tesař: „Teorie, podle nichž jsou etnické konflikty prostým důsledkem etnické rozmanitosti, prastaré nenávisti nebo střetu kultur, se řadí k teoriím primordialistickým. Ty patří k obzvlášť populárním ‚laickým‘ vysvětlením etnických konfliktů.“
- 13** „Současná krize na Balkáně je složitým konfliktem, v němž není nevinných a každý je svým způsobem obětí. Mezinárodní společenství svou snahou nalézt jednoho jediného viníka války samo přispělo k její eskalaci. Není mi jasné, proč se právě Dušan Karpatský, který zná všechny dimenze jihoslovanského vývoje, ještě dnes uchyluje ke krajně zjednodušené interpretaci vzniku a průběhu současné války na Balkáně a záměrně satanizuje jeden jeho jihoslovanský národ.“ Jan Pelikán, „Manipulace Dušana Karpatského“, *Tvar* 6, 1995, č. 6, s. 15.
- 14** „Dokud čteme noviny, nemáme dostatečně živou představu o tom, že se v těchto mastných a smradlavých řádcích jedná o spálené lidské maso.“ Miroslav Krleža, *Dnevník 1933–42*, Sarajevo, Oslobođenje, 1981, s. 276.